

Un secol de liberalism (1848-1948)

HAINELE CELE NOI ALE STATULUI. LIBERALISMUL ROMÂNESC ÎNTRE DOUĂ REVOLUȚII, 1848-1917

Daniel Barbu

Anul parlamentar 1876 se deschide și se încheie, în România, printr-un acord implicit al liberalilor și conservatorilor cu privire la caracterul artificial și oneros al statului a cărui guvernare și-o disputau. Pe 21 ianuarie, ministrul conservator al Cultelor și Instrucțiunii Publice, Titu Maiorescu, declară că, pe vremea Regulamentelor Organice, țara purta un veșmânt public țesut din obiceiuri care, exceptând câteva „principii vătămătoare”, erau întru totul compatibile cu exigențele administrative ale statului modern și, mai ales, aveau calitatea de a nu grăbi aducerea pe lume a libertății de care societatea nu avea neapărată nevoie; înainte de Constituția din 1866, românii rămăseseră goi și de aceea au fost nevoiți să se acopere în grabă cu o formă nouă de stat, cu o haină constituțională ce nu le venea deloc bine¹. După ce, în primăvară, Partidul Național-Liberal preia responsabilitatea guvernului, organizează alegeri ce consolidează poziția curentului radical, primul ministru Ion C. Brătianu convine la rândul său, pe 15 decembrie, că, fără a-și lua timpul de a reproduce „căile de producție” ale „societăților civilizate”, românii au adoptat „hainele” politice moderne, copiind „modelul de organizare politică” occidental împreună cu întregul dispozitiv legislativ pe care acesta îl presupune; președintele liberal recunoaște că trebuie numărat el însuși printre „nenorociții” care, în timpul și după Revoluția de la 1848, au pus statului un „acoperiș minunat”, lipsit însă de „baze”, deoarece nimic semnificativ nu s-a făcut între timp pentru dezvoltarea agriculturii, a industriei și comerțului; în schimb, modernizarea constituțională și juridică a creat o categorie vastă de profesioniști ai statului ce exploatează singura producție națională viabilă și consistentă, cea realizată de purtătorii de „sumane”, de țărănime².

Surprinzător este, în acest dialog indirect, doar caracterul bi-partizan al dezbaterii, nu conținutul acesteia. În aceeași perioadă (1864-1884), elita unei alte societăți periferice în raport cu modernitatea, Portugalia, era și ea animată de dispute cu privire la echilibrul între o realitate socială masivă, ancorată încă în Vechiul Regim și întrupată de o țărănime înapoiată și analfabetă, pe de o parte, iar pe de altă parte, o transformare dramatică în sens liberal progresist a cadrului instituțional în care societatea era chemată

¹ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. I, București, Editura V. I. Socec, 1897, p. 413.

² Ion C. Brătianu, *Discursuri, scrisori, acte și documente*, vol. II, partea a II-a, București, Imprimeriile Independența, 1912, p. 107-111.

să evolueze³. Atât pe fațada lusitană a Atlanticului, cât și la nord de Dunăre, învățământul primar obligatoriu și desființarea pedepsei cu moartea, de exemplu, au fost inovații juridice introduse de timpuriu, fără ca statul să aibă resursele necesare pentru a crea o rețea națională de școli elementare sau agenții capabile să vegheze asupra ordinii publice.

Să fi constituit oare elitele liberale românești, ca și alte elite de la periferia Europei dezvoltate, doar o „clasă de importatori”⁴ marcată de vocația îndoielii istorice, așa cum mărturisesc într-un singur glas, cu toată știința și autoritatea pe care le-o dădea banca guvernamentală, Maiorescu și Brătianu? S-ar părea că dinamica importării, adoptării și multiplicării rapide a *formelor* exterioare de civilizație, declanșată de ecourile Revoluției franceze și accelerată după 1848, nu reușise, cel puțin în 1876, să atingă în vreun fel *fondul* social românesc, imobilizat într-o permanentă rezistență față de schimbare⁵. Dacă suntem dispuși să credem, împreună cu Titu Maiorescu, că „viciul radical” al societății românești al secolului XIX a fost cel al „neadevărului”⁶ *formelor* vieții publice – fie ele politice, economice, culturale sau de altă natură – transferate din civilizația occidentală, în măsura în care acestea nu au izbutit să se împace cu un *fond* autohton, atunci nu s-ar cuveni oare să ne întrebăm care era, la urma urmelor, *adevărul* ascuns în străfundurile țesutului social românesc? Constituția, parlamentul, alegerile, presa, academia, școlile, muzeele și toate celelalte instituții create după exemplul statelor moderne ale Occidentului european să nu fi fost oare decât „pretenții fără fundament”, „fantomă fără corp”, „iluzii fără adevăr”, pe scurt, *forme fără fond*⁷, potrivit celebrei formule a lui Maiorescu, care a făcut o lungă carieră în cultura politică românească? Altfel spus, liberalii ar fi produs fructele modernității, „lustrul din afară”, „formele de deasupra ale civilizațiunii”, fără însă a reproduce și rădăcinile lor cauzale, „fundamentele istorice mai adânci”; ei și-ar fi însușit așadar „aparențele culturai apusene”, trăgând nădejdea că vor putea fabrica din ele libertatea potrivit exigențelor unui regim reprezentativ modern⁸. Care ar fi atunci conținutul ce nu capătă formele potrivite, fondul care rămâne neexprimat de arhitectura statului liberal?

Cum ar putea fi definit acest *fond* altfel decât pe cale negativă și prin contradicții succesive? Începând cu Titu Maiorescu și cu Ion C. Brătianu, tot ceea ce știm despre conținutul „autentic” al corpului social românesc în secolul XIX, este că acesta se afla într-o situație de vădită incompatibilitate cu *forme* străine precum Constituția, universitățile, funcția publică sau creditul. În ciuda scepticismului ironic cu care Maiorescu o întâmpină⁹, prima încercare de a stabili care ar fi putut fi „adevărul” politicii românești se găsește în programul Partidului Conservator publicat la 16 februarie 1880, sub

³ Antonio Costa Pinto, Pedro Tavares de Almeida, *On Liberalism and the Emergence of Civil Society in Portugal*, in Nancy Bermeo, Philip Nord (eds.), *Civil Society Before Democracy. Lessons from Nineteenth-Century Europe*, Rowman & Littlefield, Lanham and Boulder, 2000, p. 7.

⁴ Formula îi aparține lui Bertrand Badie, *L'Etat importé. Essai sur l'occidentalisation de l'ordre politique*, Paris, Fayard, 1982, p. 152.

⁵ Argumente pentru valabilitatea zicalei *plus ça change, plus ça reste la même chose* în privința ultimelor două veacuri de istorie a Europei centro-orientale la Andrew C. Janos, *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford, Stanford University Press, 2000.

⁶ Titu Maiorescu, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, în *Critice*, vol. I, ediție îngrijită de Domnica Filimon-Stoicescu, București, Editura Pentru Literatură, 1967, p. 147.

⁷ *Ibidem*, p. 151.

⁸ *Ibidem*, p. 147.

⁹ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III, București, Editura V. I. Socec, 1899, p. 4.

semnătura lui Manolache Costache Epureanu. Pentru șeful conservator, „ființa adevărului”, ce trebuia opusă tuturor „vorbilor” liberale, se reducea în ultimă analiză la „aplicarea corectă a regimului reprezentativ”¹⁰. În ciuda pesimismului istoricist al lui Maiorescu, cu o asemenea soluție au căzut de acord nu numai cei mai mulți dintre conservatori, dar și majoritatea liberalilor.

S-ar spune că, în societățile de pe continentul european ce rămân în veacul XIX periferice în raport cu modernitatea și industrializarea, opozițiile intelectuale dintre *forme și fond, iluzii și adevăr, vorbe și fapte* sunt în mod foarte precis cele care permit polarizarea oarecum artificială a regimului reprezentativ într-o stângă „roșie”, liberală și progresistă și o dreaptă reacționară, conservatoare și tradiționalistă. Jusnaturalismul liberal și istoricismul conservator se opuneau vehement în presă sau în Parlament, nu însă și în actul de guvernare. Miza politică a acestui acord în termeni de finalitate privea mai puțin căile modernizării, cât conducerea procesului și distribuirea beneficiilor, simbolice și sociale, ale acestuia. În primii ani ai secolului XX, Constantin Dobrogeanu-Gherea observa că elitele românești ale veacului precedent nu reprezentau interese economice sau sociale speciale și concurente, ci apărau, în comun, interesele unei „industrii politice”¹¹, practică de o oligarhie unificată ce opera atât în Parlament cât și, potrivit declarației din 1876 a lui Ion C. Brătianu, în toate instanțele administrative ale statului. O constatare aproape identică a fost făcută, mult mai recent, în legătură cu alinierea politică din Spania, întru totul transversale în raport cu reprezentarea intereselor, dar pe deplin convergente în exploatarea aparatului de stat: alegerile erau pierdute și câștigate în veacul XIX spaniol în funcție de abilitatea partidelor – ce reprezentau în ultimă instanță și, în mod indistinct, același bazin social – de a mobiliza atât rețelele teritoriale de patronaj, cât și, mai cu seamă, resursele funcției publice¹². Petre P. Carp incrimina, la începutul deceniului nouă, proceduri de mobilizare electorală a statului întru totul asemănătoare celor iberice: „Dar îmi veți zice: ce face prefectul? Ce face prefectul? Alegeri. Ce face comitetul permanent? Alegeri. Ce face sub-prefectul? Alegeri. Ce face primarul? Alegeri. Întreaga noastră administrațiune nu este decât un imens aparat electoral”¹³. Ca și în mult mai apropiata Grecia, statul și aparatele sale se aflau sub autoritatea nedisputată și lungă vreme nediscuțată a unei *oligarhii parlamentare*, în măsura în care politica activă nu interesa decât un număr limitat de familii notabile și de cercuri asociate, organizate în partide lipsite complet de vocația mobilizării maselor, dar preocupate de menținerea unui sistem reprezentativ bazat pe cens, al cărui preț era excluderea din sfera politică a păturilor inferioare¹⁴, a purtătorilor de „sumane”. Regimul reprezentativ era deci, așezat pe o coincidență de interese între un cartel de proprietari funciari și de arendași cu vocație sau măcar ambiție managerială („industriași agricoli”, cum li se spune adesea în ultimele două decenii ale secolului), și un conglomerat de rentieri urbani și rurali care trăiesc din dubla – și adesea împletita – exploatare a pământului și a serviciului datoriei publice.

¹⁰ Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 33.

¹¹ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Despre oligarhia română*, în *Opere complete*, vol. V, București, Editura Politică, 1978, p. 185.

¹² Juan J. Linz, *A Century of Politics and Interests in Spain*, in Suzanne Berger (ed.), *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1981, p. 367-375.

¹³ Constantin Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, Editura Ziarului Universul, 1936, p. 333.

¹⁴ Nicos P. Mouzelis, *Politics in the Semi-Periphery. Early Parliamentarism and Late Industrialisation in the Balkans and Latin America*, Basingstoke, Macmillan, 1986, p. 3.

În statul român a cărui cheie de boltă era Constituția de la 1866, această „clasă a profesioniștilor politicianismului”¹⁵ funcționa în mod foarte precis prin demiterea politică a majorității locuitorilor țării, activa în temeiul unui „acord patriotic asupra raporturilor de producție agrară”¹⁶ potrivit căruia statul-națiune trebuia construit începând cu acoperișul, de către ingineri recrutați în spiritul ierarhiilor tradiționale și fără participarea țărănimii. Acest mod de a concepe modernizarea era fără îndoială, anti-tocquevillian, în măsura în care își alegea ca punct de plecare statul, nu societatea civilă, adică o rețea vie și dinamică de asociații diverse și auto-suficiente. Radicalii români participau chiar la neîncrederea, aproape generală printre liberalii Europei continentale, față de dreptul nelimitat de asociere, în care vedeau ascuns pericolul unei mobilizări democratice și populare împotriva statului reprezentativ și a oligarhiei sale parlamentare. Partidul Național-Liberal este cel care, în decembrie 1909, interzice, prin legea Orleanu, constituirea sindicatelor și a asociațiilor profesionale ale salariaților din industrie, comerț și administrație, precum și dreptul de grevă¹⁷. Asemenea omologilor lor din Italia¹⁸, o altă periferie a modernității europene, liberalii români, purtați de o concepție elitistă asupra reprezentării, nu au dovedit nici un fel de preocupare pentru constituționalizarea unui sistem de *checks and balances*, favorizând mai degrabă ideea unei guvernări puternice, capabile să transforme instituțiile și să inducă o schimbare socială treptată, înțeleasă de progresiștii români ca „solidarizare” din ce în ce mai largă, pe calea instrucției și a participării la credit, a majorității rurale cu statul și obiectivele sale.

Mobilitatea socială ascendentă era acceptabilă, dacă nu chiar dezirabilă, dar exclusiv pe cale individuală, nu prin mobilizarea intereselor corporatiste sau transversale ori prin militantism politic. Atingerea unui nivel de educație satisfăcător și accesul la credit, învățământul primar generalizat și capitalul național ieftin erau în 1903, potrivit lui Ionel I. C. Brătianu, căile legitime prin care participarea politică putea fi lărgită¹⁹. Filosofia socială a liberalismului românesc era rezumată, la cumpăna dintre secolele XIX și XX, de principiul „prin noi înșine”, care nu era decât un mod particular de a numi încrederea în *self-help*, în *personal improvement* ca metodă de spor natural al elitelor, credință pe care o împărtășea unanim familia politică liberală europeană²⁰. La urma urmelor, convine chiar și conservatorul Maiorescu într-o însemnare privată, Constituția poate fi concepută și ca o „școală de exercițiu pentru popor”, silit, cu timpul, „să reflecteze asupra sa însuși”, să devină mai matur și „să se înalțe prin propriile sale puteri”²¹. Pedagogia constituțională nu are însă cum să devină o soluție politică a lărgirii reprezentării. În practica exercițiului puterii, Constituția regimului reprezentativ capătă, atât pentru liberali, cât și pentru conservatori, un statut asemănător cu cel pe care-l avea ierarhia rangurilor sub Regulamentele Organice. Ion C. Brătianu ordonează chiar sfaturile țării din Vechiul Regim, adunările obștești ale epocii regulamentare și corpurile

¹⁵ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 178.

¹⁶ *Ibidem*, p. 180-181.

¹⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 355.

¹⁸ Alberto Mario Banti, *Public Opinion and Associations in Nineteenth-Century Italy*, in Nancy Bermeo, Philip Nord (eds.), *op. cit.*, p. 43-44.

¹⁹ *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, editate de G. Fotino, vol. I, București, Așezământul Cultural I. I. C. Brătianu, 1933, p. 249.

²⁰ Allan Mitchell, *Bourgeois Liberalism and Public Health: A Franco-German Comparison*, in Jürgen Kocka, Allan Mitchell (eds.), *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*, Oxford, Berg, 1993, p. 347.

²¹ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, ediție de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, vol. I, București, Editura V.I. Socec, 1937, p. 132.

legislative sau consultative ce au precedat Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris, promulgat în 1864, unei neîntrerupte tradiții reprezentative ce a format „un regim foarte liberal și, pot zice, parlamentar”, prin care românii s-ar fi deosebit de alte popoare, apăsate în trecut de „despotismul cel mai absolut”²². Și probabil că tocmai sentimentul continuității istorice a regimului reprezentativ a făcut, potrivit generalizării lui Stein Rokkan²³, ca procesul de egalizare a reprezentării să fie mai lent decât în societățile care au trecut direct de la „despotism” la parlamentarism.

Dacă este adevărat că, pretutindeni în Europa secolului XIX, dilema liberalilor a fost aceea de a se defini simultan împotriva aristocrației, a privilegiilor Vechiului Regim, cât și a democrației, a tendințelor de invazie a maselor în politică, liberalii români, în 1866, s-au dovedit mai îngrijorați de tentația democratică a cezarismului principelui Alexandru Ioan Cuza, decât de conservatorismul proprietarilor funciari. Lovitura de stat din 1866, înfăptuită în unanimitate și în complicitate de ceea ce, în epocă, a fost considerată a fi o „monstruoasă coalitie” între diferitele grupări „roșii” și reacționari, trebuie interpretată ca o restabilire a logicii reprezentative din 1831, amenințată de votul universal a cărui introducere era contemplată de Cuza. În plus, principele procedase întocmai ca George al III-lea în prima parte a domniei²⁴, numind cabinete după criterii personale, fără să țină seama de rețelele de patronaj controlate, în teritoriu, de facțiunile liberale radicală și moderată, ca și de mediile conservatoare după un echilibru geografic și social ce nu putea fi evidențiat și servit decât de un sistem reprezentativ ca cel instituit sub Vechiul Regim. Aranjamentul constituțional din 1866 a fost deci îndreptat împotriva consecințelor politice ale Convenției de la Paris (1858) și a Statutului său dezvoltător adoptat unilateral și autoritar de principele Cuza. Constituția din 1866 era menită să șteargă amintirea colegiilor electorale țărănești care votaseră candidații proprii în adunările ad-hoc din 1857, ce încercaseră să includă pe agenda publică chestiunea rurală. Tocmai liberalii fuseseră cei care, în aceste adunări, avuseseră grijă să împiedice discutarea condiției agricultorilor și a statutului marii proprietăți cerută de deputații țărani²⁵. Prin defațarea politică a lucrătorilor agricoli în 1866, elita statală, în general, și cea parlamentară în special, a rămas să fie selectată în temeiul criteriilor din 1831, a ierarhiilor sociale fixate de Regulamentele Organice ce i se păreau în 1876 lui Titu Maiorescu întru totul compatibile cu regimul reprezentativ modern. Până la introducerea votului universal în 1919, această elită nu mai suportă decât schimbări de generație, nu și de natură, comportă grefe incidentale, dar nu-și schimbă structural baza de recrutare. Sistemul celor patru colegii electorale permitea ca doar câteva sute de familii și clientela acestora să domine întregul Senat și două din colegiile Adunării Deputaților.

În acest mod, oligarhia parlamentară va asigura – peste Revoluția de la 1848 și Constituția din 1866 – continuitatea unui tip de guvernare în bună măsură *paternalist* și *autoritar*, ce pare să caracterizeze, în ansamblu, căile de dezvoltare urmate de toate țările de tradiție culturală post-bizantină și ortodoxă²⁶. „Bunele instituții sunt piatra fundamentală a existenței unui Stat; ele sunt condiția indispensabilă a mersului său

²² Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. VIII, București, Editura Cartea Românească, 1941, p. 178.

²³ Peter Flora (ed.), *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan Based on His Collected Works*, Oxford, Oxford University Press, 1999, p. 249.

²⁴ J. G. A. Pocock, *Virtue, Commerce, and History. Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1985, p. 81-82.

²⁵ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 69.

²⁶ V. Andrew C. Janos, *op. cit.*, p. 45-48.

progresiv spre civilizație și spre un viitor de prosperitate”²⁷. Această afirmație, extrasă dintr-un memoriu din 1832 privitor la aplicarea Regulamentului Organic în Moldova, ar putea fi multiplicată în voie, căci ea traduce un loc comun al gândirii românești din epoca modernizării. Bunele instituții, dispozitivele birocratice ale unui stat tot mai centralizat și, mai ales, ținut împreună de o elită stabilă și în rândurile căreia accesul era controlat cu relativă strictețe, trebuie să stea la temelia progresului unei societăți politice ce năzuiește să-și prindă din urmă epoca. Cu ajutorul rațiunii de stat, această elită se pregătește să construiască timpurile moderne. Sistemul reprezentativ, în formula sa cenzitară, va fi instrumentul instituțional de consolidare a categoriei de profesioniști ai modernizării care au fost prin auto-definire, liberalii.

Una din întrebările la care modernitatea, așa cum a fost trăită și gândită de liberalii români ai secolului XIX, a evitat să răspundă era următoarea: valorile puse și spuse de stat prin intermediul dreptului sunt oare capabile să genereze practici sociale raționale menite să transforme societatea de supuși a Vechiului Regim, într-o comunitate de cetățeni sau, dimpotrivă, practicile, de orice tip ar fi, sunt singurele în măsură să producă norme sociale? Au existat, în epoca modernă, două soluții date acestui conflict între formalismul normelor liberale și practicile unei societăți periferice și predominant agrare. Mai întâi, calea unei dezvoltări organice și naturale, în care puterea legală se naște și se hrănește dintr-o multiplicitate de puteri prealabile, legate oarecum de glie, adică de stăpânirea pământului și de relațiile ancestrale de muncă. În al doilea rând, o practică rațional-juridică a puterii, care urmează un anumit model, fiind animată de „mișcarea contagioasă prin care ideile Revoluției franceze au pătruns până în extremitățile geografice ale Europei”²⁸. Pe prima cale, libertățile își păstrează forma privilegiilor și a obiceiului, și sunt greu de imobilizat în forme raționalizate potrivit dreptului pozitiv. A doua procedură duce la o reprezentare juridică a puterii, gândită în termeni de domnie a legii. În primul caz, dreptul se prezintă ca o instanță de regulare, de arbitraj, de delimitare, de distribuire a interdicțiilor și libertăților. În al doilea caz, noile proceduri ale puterii nu mai funcționează potrivit exigențelor normalizării, ci în conformitate cu legea, nu mai cer supunerea oamenilor, ci impun controlul statului. Cele două soluții nu au urmat întotdeauna itinerarii diferite și conflictuale. Ele s-au intersectat deseori, s-au suprapus, s-au contaminat reciproc, și-au imitat una alteia traseul. În fața domnului care împărțea dreptatea, a boierului care stăpânea pământul, a Bisericii care descuraja și munca și cunoașterea²⁹, oamenii Vechiului Regim se constituiseră ei înșiși ca supuși, în sensul că singurul lor orizont de așteptare era lipsa schimbării. Statul modern nu a făcut decât să înlocuiască un tip de supunere cu un altul, altfel formulat la nivelul discursului. Pentru oligarhia parlamentară, statul a fost, după 1866, spațiul privilegiat al propriei experiențe istorice. Exercițiul puterii a luat forma dreptului pozitiv de tip european și a instituțiilor reprezentative.

În ceea ce le privește, elitele progresiste se apropiu de modernitate cu un masiv handicap: ele nu erau, în fond, produsul revoluției la care participaseră din convingere, ci al privilegiilor de origine fanariotă și regulamentară, cărora le aparțineau prin origine și care făcuseră posibilă, în mod doar aparent paradoxal, prezența revoluționară lor în spațiul public. Ca atare, politicienii „roșii”, fie ei radicali sau moderați, nu se deosebeau genetic de notabili conservatori, și ei partizani ai reformismului în diverse grade.

²⁷ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines, 1831-1848. Répertoire et textes*, București, A.I.E.S.E.E., 1972, p. 37.

²⁸ Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, p. 147.

²⁹ Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001, p. 89-134.

Abolirea oficială a vechilor privilegii, în răstimpul dintre 1848 și 1866, i-a condus spre o soluție de supraviețuire legată de modernitate: importarea și instalarea dispozitivelor de putere ale regimului reprezentativ. Pentru oligarhia parlamentară a secolului XIX, modernizarea a fost, înainte de toate, o operație de convertire politică: renunțând la privilegiile și imunitățile Vechiului Regim, ea s-a transformat, trecând pragul vârstei liberale, din *clasă dominantă* în *clasă conducătoare*, în sensul atribuit termenului de Gaetano Mosca³⁰, adică dintr-o ierarhie complexă de ranguri, definite prin uzul și abuzul excepțiilor de la norma comună, într-un ansamblu integrat de elite (parlamentare, universitare, profesionale, comerciale, funciare și administrative) supus formal unei legi generale. Cadrul de exercițiu al acestor noi prerogative au fost facțiunile parlamentare și, ulterior, partidele. Așa cum recunoștea Petre P. Carp în aprilie 1876, „esența sufragiului constituțional este domnia partidelor”³¹. Partidul oligarhic, cu electorat restrâns și selectiv, devine astfel forma modernă a stării privilegiate din Vechiul Regim.

Abordând modernitatea ca pe o translație, ca pe o împământenire a structurilor statale de factură vest-europeană, liberalii își propuneau să substituie vechilor raporturi de putere legate, pe de o parte de discreția principelui, iar pe de altă parte de stăpânirea pământului și a oamenilor care îl lucrează, un mecanism de *gubernamentalitate*³² capabil să orienteze investiția economică în viitor, prin împrumutarea statului și arendarea latifundiilor, și să dreneze astfel în avantajul lor finanțele publice. De aceea, întemeierea în 1880 a Băncii Naționale și a instituțiilor de credit a fost interpretată de conservatori ca un atac la adresa proprietății funciare, ca o devalorizare frauduloasă și interesată a valorilor imobiliare³³. Cu aproape două sute de ani mai devreme, aceeași reacție o stârnise înființarea Băncii Angliei în cercurile Tory, îngrijorate de felul în care parlamentele Whig păreau să înlocuiască valoarea verificată istoric a proprietății cu cea a banilor de hârtie, anticipând astfel evoluția încrederii societății civile în solvabilitatea statului³⁴. Pe scurt, după 1866, dispozitivele statului român nu au fost simple instrumente utilizate de liberali în vederea accesului lor durabil la putere. Au fost, mai degrabă, pentru grupul liberal (și pentru guvernele sprijinite sau inspirate de acesta), modul său de manifestare publică, felul său propriu de a se elibera de sub dictatura pământului și însăși forma acceptabilității sale istorice, în calitate de stat major al modernizării României.

Pe 9 decembrie 1905, într-un discurs parlamentar, Ion I. C. Brătianu face următoarea caracterizare retrospectivă a partidului al cărui președinte era sortit să devină peste trei ani: „Partidul Național-Liberal nu s-a născut ca o formațiune spontană și teoretică, el nu e concepțiunea unor savanți doctrinari... Partidul Național-Liberal a răsărit ca expresiunea unei nevoi mari și reale a Statului și neamului nostru. El s-a făcut rând pe rând organul de execuție al necesităților vitale ale României și prima nevoie la care a trebuit să răspundă, care pe toate le precedă și pe toate le rezumă, de la care și-a luat chiar numele lui de național-liberal, a fost nevoia de a asigura existența națională a românilor”³⁵. Națiunea nu are aici un înțeles etnic explicit, ci este mai curând tratată

³⁰ Gaetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, a cura di G. Sola, Torino, UTET, 1982, p. 608-632, 929-940, 1003-1042.

³¹ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 189.

³² Folosesc termenul în accepțiunea dată de Michel Foucault, *La gubernamentalité*, în *Dits et Ecrits*, vol. III, Paris, Gallimard, 1994, p. 635-657.

³³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 214-217.

³⁴ J. G. A. Pocock, *op. cit.*, p. 196-197.

³⁵ Citat de Ion Bulei, *op. cit.*, p. 16. Inconsistența teoretică a liberalismului românesc, asumată de Ion C. Brătianu, este indirect confirmată de încercarea, oarecum descurajantă, de a surprinde elemente de gândire clasică liberală la politicienii români care se auto-identificau drept liberali. Vezi analiza întreprinsă de Victoria F. Brown,

drept un substitut al cetățeniei, ceea ce explică de ce discursul despre capacitatea politică, trăsătură dominantă a liberalismului politic european al secolului XIX³⁶, este relativ discret și indirect articulat în mediile liberale românești. Astfel, reforma din 1884 a legii electorale, oricât de puțin ar fi fost extinse drepturile politice prin trecerea de la patru la trei colegii, este prezentată de oficiosul partidului ca o dovadă de încredere a liberalilor în națiune și nu ca o sancționare a creșterii nivelului calificării individuale pentru vot³⁷.

Facțiunile boierești constituite, în jur de 1800, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, sub numele generic de „partide naționale” obișnuiau să se refere la națiune în sens revoluționar francez, nu în cheie etnică. Astfel, un memoriu din 1818-1819 vorbește despre „legătura națională” pe care ar putea-o crea egalitatea fiscală a tuturor locuitorilor³⁸. Însuși termenul *liberalism* este importat în românește spre 1828 de unul dintre cei mai autorizați gânditori politici reformiști ai partidei naționale moldovenești, Ionică Tăutul³⁹. Generațiile prerevoluționare gândeau națiunea în principal ca pe o comunitate suverană, luată în seamă de *jus publicum europaeum* și ținută laolaltă de mecanica reprezentării. Proclamația de la Islaz din 9 iunie 1848, ce a servit drept substitut de constituție revoluționară, considera că adevărul, ideile și cunoașterea sunt proprietate universală și nu pot face subiectul vreunei limitări de clasă, de statut sau de etnie. După Ioan D. Negulici, filolog revoluționar care a publicat chiar în 1848 un dicționar de neologisme utile lexicului politic progresist, *liberalul* este „apărătorul umanității, al drepturilor națiilor”⁴⁰. Capacitatea politică era de aceea privită de succesorii liberali ai revoluției ca fiind cu precădere colectivă, ca funcționând între comunități naționale, nu în interiorul acestora. I. C. Brătianu, într-o intervenție publică din 22 noiembrie 1876, arată că titularul capacității politice este, sau trebuie să fie, țara ca atare: dacă poporul nu va fi instruit, popoarele știutoare de carte îi vor asimila pe români⁴¹. Or, Partidul Național-Liberal, creat în anul precedent, își asumase tocmai sarcina explicită de a fi sinteza politică a națiunii române.

Hotărând după 1866 să amâne indefinit generalizarea drepturilor politice – tradusă dacă nu de-a dreptul de sufragiu universal, atunci măcar de principiul egalității votului tuturor proprietarilor de capital sau de muncă știutori de carte, promovat în acea vreme de alte regimuri liberale europene, inclusiv din Europa de Sud-Est – liberalii români au recurs la națiune ca la un substitut intuitiv și natural al cetățeniei. Astfel, în 1891, la moartea lui Ion C. Brătianu, liberalii adoptă o declarație în care se arată că Partidul Național-Liberal nu este altceva decât „însăși conștiința națiunii”⁴². Zece ani mai târziu, Constantin Stere justifică înscrierea colectivă a militanților socialiști în organizațiile liberale prin faptul că „numai acest partid va realiza idealul unui popor român mare și stăpân pe destinele sale”⁴³. Pentru că nu erau dispuși să-i cheme la participare politică

The Adaptation of Western Political Theory in a Peripheral State: the Case of Romanian Liberalism, în Stephen Fischer-Galați, Radu R. Florescu, George R. Ursul (eds.), *Romania Between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder, East European Monographs, 1982, p. 269-301.

³⁶ Alan S. Kahan, *Liberalism in the Nineteenth-Century Europe. The Political Culture of Limited Suffrage*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, p. 5-8.

³⁷ „Românul”, XXVII, 10 aprilie 1883, p. 325.

³⁸ Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române*, București, Editura Academiei, 1976, p. 47.

³⁹ Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademie Verlag, 1979, p. 68.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 141-142.

⁴¹ I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 218.

⁴² Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 276.

⁴³ *Ibidem*, p. 333.

deplină pe toți românii, preferând să întrupeze ei înșiși, în indiviziune cu conservatorii, voința politică a societății, liberalii au așezat cetățenia democratică și ideea națională într-un plan ideal. Numai desăvârșirea „existenței naționale a românilor”, eveniment cu totul improbabil înainte de sfârșitul anului 1918, ar fi urmat să aducă cu sine, și oarecum de la sine, sufragiul universal. Calificarea individuală pentru exercitarea dreptului de vot nu putea fi decât rezultatul istoric a calificării superioare și definitive a națiunii pe scena internațională.

Transferând drepturile politice din contul cetățenilor în cel al națiunii, fondatorii statului modern român, părinții liberali și conservatori ai Constituției din 1866, au comis un gest încărcat de consecințe. Căci inventarea statului de drept și a regimului reprezentativ în România secolului XIX nu a fost consecința necesară a descompunerii ireversibile a corpului social tradițional, a dizolvării spontane a grupurilor intermediare. Dimpotrivă, acestea au supraviețuit Constituției, unele din ele, ca de pildă obștile țărănești, până în primele decenii ale secolului XX. Dreptul codificat după modelul liberal european a lăsat aceste grupuri interpușe în afara statului. Codificarea întreprinsă de Cuza și raționalizarea legislativă liberală vor duce însă inevitabil la apariția unei *Rechtsstaat* în care nu drepturile individuale, ci legile pozitive rămân singura garanție a libertății cetățenilor⁴⁴. Individul nu va mai fi astfel tratat ca purtător al unei libertăți ce îi aparține în mod subiectiv și inalienabil, ci ca un subiect de drept supus unei norme de reprezentare pe care numai statul, mai precis oligarhia parlamentară care îl deține în proprietate, are vocația să o definească și să-i atribuie o finalitate. Abia după 1888, în gândirea liberală românească și, cu precădere, în luările de poziție ale lui Ionel I. C. Brătianu, națiunea începe să se constituie din drepturi și să se transforme dintr-un actor politic reprezentat de elită într-o colectivitate ce trebuie solidarizată cu proiectul liberal al modernității. Reforma agrară și reforma electorală devin ținte inseparabile la nivel discursiv, idealul românismului și cel al cetățeniei democratice topindu-se într-un model teoretic oarecum asemănător cu cel al *națiunii sociale*⁴⁵.

Liberalismul romantic al Revoluției de la 1848 intuise deja proiectul națiunii sociale atunci când a operat spontan o selecție în formă de excludere și de substituție a celor trei valori fundamentale enunțate de Revoluția franceză. Dacă *fraternitatea* este adoptată fără rezerve, *libertatea și egalitatea*, expresii subiective ale cetățeniei democratice, sunt înlocuite de *dreptate*, înțeleasă ca nevoie de echitate a unei comunități afectată de profunde fracturi sociale. Singura formă de dreptate practică sub regimul Regulamentelor Organice fusese justiția distributivă, ce fixa raporturile dintre principe și particularii constituiți în subiecte de drept numai în temeiul apartenenței lor la o categorie socială, la un grup privilegiat, la o comunitate recunoscută. Astfel practică, dreptatea Vechiului Regim presupunea o credință larg împărtășită în prezentul continuu al unei societăți ce nu se putea concepe pe sine decât sub specia unei organizații ai cărei membri trebuie să se supună unei ierarhii unice a scopurilor. Moștenirea politică cel mai greu de administrat de către liberali a fost, după 1866, tocmai precaritatea spațiului social amenajat în beneficiul justiției civile, a justiției de tip comutativ, capabilă să gestioneze raporturile dintre indivizi pe bază contractuală. De aceea, ei au preferat să traducă în limbajul integrator al națiunii politice unificate de vocația suveranității vechia unanimitate socială cu privire la finalitatea an-istorică a vieții în comun. Viitorul

⁴⁴ Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, 8. Auflage, Berlin, Duncker & Humblot, 1993, p. 130.

⁴⁵ Aceeași evoluție, într-un sens însă marcat explicit de pozitivismul liberal englez, și în Polonia, Brian A. Porter, *The Social Nation and Its Futures: English Liberalism and Polish Nationalism in Late Nineteenth-Century Warsaw*, în „American Historical Review”, 101, no. 5, 1996, p. 1470-1492, mai ales p. 1470-1473.

previzibil și indivizibil al unei națiuni preocupată, în instanța sa revoluționară, de rezolvarea în mod echitabil a dificilei chestiuni agrare, a înlocuit astfel solidaritățile organice de care nu beneficiau, în Vechiul Regim, decât grupurile protejate de privilegiu.

Ideologia revoluției, ancorată în valorile *dreptății și frăției* este rezumată astfel de către Nicolae Bălcescu, figura simbolică a generației revoluționare și a liberalismului radical românesc: „Sunt 18 secolii și jumătate de când Hristos întreprinse a răsturna lumea veche, civilizația păgână ce reprezenta principiul dinafară, obiectiv, al naturii și al silei, substituind în loc o altă lume, o altă civilizație, întemeiată pe principiul subiectiv, dinlăuntru, pe dezvoltarea absolută a cugetării și a lucrării omenești în timp și spațiu... el descoperi fiecărui individ legea libertății, a demnității, a moralității și a perfectibilității absolute. După ce, în Evanghelie, Mântuitorul ne arată legea morală, absolută, nemărginită, legea dreptății, și aruncă omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări regulate, progresivă, supuind natura, sila, lumea dinafară supt preponderența absolută a minții și a cugetării, prin sângele său vărsat, prin moartea sa, el ne arată legea practică, legea lucrării, legea jertfirei, a iubirii și a frăției, chipul cu care ne putem mântui, putem învinge răul și a împlini menirea morală a omenirii, adevărată mai întâi prin cuvânt, prin idee, pe urmă prin lucrare, jertfindu-ne individa familiei, aceasta patriei, patria omenirii, viitorului... De atunci știința nouă, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului, pe observație, esperiință, calcul, au continuat zdrobirea lumii vechi, revoluționarea sau perfecționarea religiei, moralei, politice, societății întregi, nimicind orice domnie individuală, supuind acțiunea omenească legii absolute și universale a libertății și științei, căutând realizarea în omenire a dreptății și a frăției, aceste două temelii a ordinii absolute, perfecte, a ordinii divine”⁴⁶.

Iată grupate, în această pagină scrisă la 1850, toate marile teme care au traversat, purtate de gruparea liberală, regimul reprezentativ românesc. Mai întâi, o confuzie, rapidă și senină, între dreptul natural și cel supranatural, deloc surprinzătoare într-un context social în care Biserica n-a inspirat niciodată o mișcare politică proprie, în care s-a mulțumit să urmeze și să secondeze puterea, în care Ortodoxia a fost, până la Marele Război, singura referință explicit culturală a marelui număr, unicul limbaj axiologic rostit pe înțelesul majorității rurale. Apoi, încadrarea principiului libertății de către morală și perfectibilitate, ca și dotarea lui atât cu o cauză absolută trans-individuală, cât și cu o finalitate spirituală și universală. În al treilea rând, *acțiunea* vine după *idee*: cuvintele și principiile sunt cele care trebuie să se întrupeze, care se cer investite în realitatea concretă. Discursul nu raționalizează o experiență dată a realului, o anumită practică circumstanțiată a politicului, ci proiecția teoretică a viitorului este chemată să disciplineze acțiunea, să orienteze comportamentele, să justifice deciziile. Altfel spus, ideile sunt cele care produc faptele. În sfârșit, *dreptatea și frăția* nu sunt decât temeliiile unei ordini absolute, atât sub raport causal, cât și ca finalitate. Consimțământul, adeziunea liberă nu sunt convocate în procesul de explorare teoretică a unei posibile ordini democratice în care s-au angajat unii din revoluționarii de la 1848. Mai mult chiar, prin postularea caracterului absolut și inflexibil al principiului finalității raționale a existenței sociale, individul este constrâns să cedeze locul unor forme suprapuse de agregare: familie, patrie, umanitate. Dintr-o singură trăsătură, gândirea liberală românească își dovedește, din chiar momentul nașterii sale, ignoranța în ceea ce privește libertatea individuală. De acum înainte, libertățile publice vor fi reglementate de pe cale

⁴⁶ Nicolae Bălcescu, *România supt Mihai Voevod Viteazul*, în *Opere*, vol. III, ediție de D. Poenaru, București, Editura Academiei, 1986, p. 11.

pozitivă, ca „lege a libertății”. Birocrația de stat și politicienii de profesie vor defini, formula și administra în exclusivitate această lege.

Elita liberală românească a abordat modernitatea nu ca recunoaștere filosofică și practică universală a drepturilor individuale de ordin civil și politic, ci ca putere asupra cuvintelor. Secolul XIX burghez, în măsura în care poate fi descris din doar câteva trăsături ample, înțelegea însă modernitatea, înainte de toate, ca pe o putere asupra lucrurilor: spațiul larg desfășurat al lumii este măsurat și luat în stăpânire cu toate bogățiile și resursele sale; timpul este înghesuit în muzee, biblioteci și arhive împreună cu toată țesătura sa de istorii suprapuse sau paralele; munca este raționalizată, i se măsoară forța, calitatea și randamentul; sexul este trecut sub tăcere în favoarea stabilității familiei; în sfârșit, natura este chemată să aducă, prin dezvoltarea legilor ce-o guvernează, noile certitudini ale cunoașterii. În cazul românesc, practica puterii rămâne încă de resortul unor straturi profunde, în care zac comportamente, gesturi și atitudini prin intermediul cărora vechiul regim își supraviețuiește. Gestiunea rațională a politicului și, pe cale de consecință, producerea viitorului nu sunt incluse în programul modernizării românești. Modernitatea nu este trăită ca o cultură a experienței, fondată pe dinamica economiei și pe previziunea socială, ci ca o cultură a discursului în care prezentul este supus iradierii modelului liberal european.

O mărturie directă asupra acestei patologii intelectuale este adusă în 1866 de către Jacques Poumay, consul general al Belgiei în România⁴⁷. El constată că „românii își iubesc țara, sau cel puțin vorbesc mult despre ea și se lasă cu ușurință purtați de emoție la auzul numelui patriei lor. Literatura lor se bizuie pe de-a-ntregul pe acest sentiment și pe cel al iubirii, dar poate că totuși imaginația cântărește mai greu decât inima în aceste emoții violente și rapide... Ei preferă, din toate domeniile de studiu, dreptul, pentru că acesta le pune în valoare un dublu instinct: cel al fineței în argumentație și cel al abundenței în vorbire. Să adăugăm că mulțimea de procese face ca profesia de avocat să fie foarte lucrativă. Există, păstrând proporția, mai mulți doctori în drept la români decât la orice alt popor din Europa. Cei mai mulți dintre aceștia și-au făcut studiile la Paris. Citesc cu aviditate istoria, dar pentru a-și satisface mai degrabă o curiozitate copilărească decât pentru a învăța marile ei lecții. De aceea, ei preferă istoria contemporană și, în această istorie, partea anecdotică. Adoră pamfletele, istoria citită în alcov. Li se pare că viciile celor mari îi absolvă de propriile lor vicii. În filosofie, iubesc îndestul arguțiile, dar se preocupă puțin de marile probleme religioase și sociale... Chestiunile politice îi preocupă în cel mai înalt grad. De zece ani, românii nu mai scriu decât articole de ziar și aceste articole, când nu sunt scrise de personalități, nu dezvoltă decât teorii găunoase, cărora le lipsește sancțiunea experienței”.

Ce se cuvine păstrat dintr-o asemenea descriere? Câteva constatări esențiale. Mai întâi, după ce și-a oferit Constituția din 1866, oligarhia parlamentară românească se suprapunea, global, peste elita intelectuală nu numai prin vocație, dar și prin formație. Ea locuia pe teritoriul dreptului, fiind convocată de modernitate sub semnul argumentației. În al doilea rând, am avea de-a face cu o oligarhie al cărei criteriu de omologare socială era constituit de ușurința de a folosi discursul și care nu se găsea ancorată nici în tradiția patrimonialismului agrar și nici în pozitivitatea valorilor economice, științifice și morale. În plin secol XIX burghez, pentru care modernitatea rezidă în producerea avuțiilor și în etica acumulării, repartizării și consumului acestora,

⁴⁷ Valeriu Stan, *Un raport consular belgian din 1866 despre caracterul și moravurile românilor*, în „Revista Istorică”, III, no. 6, 1992, p. 1200-1201.

valorile burgheze lipsesc aproape complet din inventarul elitei românești: munca, economia, familia, morala, ordinea, autoritatea, religia sau spiritul științific sunt prezente doar marginal. Ce mai rămâne atunci? Fără îndoială, politica cu discursurile sale, în care modernitatea se enunță fără a înfrunța riscul unei întrupări sociale și al unei înrădăcinări în experiența prezentului.

Dacă așa stau lucrurile, să fie oare modernizarea, considerată ca o specie istorică, mai mult decât un nume comun dat transformărilor economiei, societății și instituțiilor, renovării formelor și obiectivelor cunoașterii, precum și schimbării condițiilor de trai pe care românii le-au cunoscut, în măsuri foarte diferite, pe firul secolului XIX? Mi se pare, mai degrabă, că modernizarea, în calitate de proiect mai mult sau mai puțin amânat, dar constant, al societății politice românești nu este doar un proces care ordonează viața, munca, gândirea, activitățile și exigențele oamenilor în funcție de viitor, ca și cum toate acestea ar fi condamnate la progres și menite unei inevitabile dezvoltări. Modernizarea privește, în egală măsură, și acele straturi dense de comportamente, atitudini, gesturi, practici și cuvinte a căror semnificație nu este niciodată contemporană cu ea însăși și cu atât mai puțin îndreptată spre viitor, ci, dimpotrivă, întotdeauna alimentată de un sens care-o precede și care-i impune propriile sale reguli⁴⁸.

Într-adevăr, noul nu se naște niciodată din ceva nou, nu vine pe lume din nimic, schimbarea, oricât de radicală ar putea părea, nu face decât să reamenajeze resurse deja disponibile într-o societate dată: practici și comportamente rutiniere, forme de organizare și legături sociale care sunt singura bază reală și durabilă pentru angajamentele și acțiunile coordonate care fac posibilă atât schimbarea, cât și rezistența la schimbare. Am rezumat în acest mod raționamentul central al „teoriei dependenței de cale” (*path dependence*)⁴⁹. Altfel spus, evoluția specifică pe care a urmat-o România în veacul XIX nu a fost determinată doar de istoria rupturii revoluționare din 1848, dar, peste și dincolo de aceasta, de practicile economice, politice și culturale denunțate și zguduite de revoluție. S-ar părea că acceptarea sau respingerea schimbării, precum și a *formelor* instituționale ori culturale propuse de aceasta sunt fundamental dictate de un *fond* în care dăinuie un lung șir de trecuturi care se continuă sau se reutilizează unele pe celelalte.

Cum arăta corpul politic al românilor înainte de 1848 ne spune autorul unui text manuscris anonim din deceniul trei al secolului XIX: „Acel loc unde se află petrecând soțietate de mulți oameni să zice patrie, după numele părinților, moșilor și strămoșilor, ce și aceia au petrecut acolo, viețuind în soțietate. Nu se cheamă dar pământul patrie, ci petrecerea cea politicească, adică soțietatea celor ce lăcuiesc împreună, întrebuițați și împărtășiți unul de către altul, care întrebuițare leagă dragostea, interesurile și folosurile obștii, arătând pă acea adunare că este un trup întocmit de mădulări... nu putem zice că Țara Românească este patria noastră, de vreme ce nici am avut nici avem într-însa soțietate împărtășită și întrebuițată între noi”⁵⁰. Așadar, „patria” nu trebuie înțeleasă sub specia apartenenței la un teritoriu încărcat de un anumit trecut și locuit de o etnie anume, ci prin „petrecerea cea politicească”, adică prin experiența constantă a schimbului de drepturi și obligații într-un cadru instituțional care să permită atât atingerea unor scopuri individuale, cât și realizarea unui bine comun. Această dublă

⁴⁸ Daniel Barbu, *La modernization politique: une affaire des intellectuels?*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, I, no. 1, March 2001, p. 62-67.

⁴⁹ E.g. David Stark, *The Great Transformation? Social Change in Eastern Europe*, în „Contemporary Sociology 21”, no. 3, 1992, p. 300.

⁵⁰ Citat de Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Editura Minerva, 1972, p. 208.

sarcină este cea care face ca domeniul politic să se nască prin crearea unei sfere autonome de realitate care este mai mult decât un simplu rezumat simbolic a voinței generale sau o împlinire a unei istorii comune, atâta timp cât are în primul rând datoria de a da un răspuns instituțional la întrebarea: cine reprezintă națiunea?

Ar trebui de aceea să înțelegem modernizarea României așa cum a fost formulată ca proiect juridico-politic în Constituția din 1866, ca pe un fenomen cu două fețe. Pe una din ele ar fi vizibile acele activități – ca de pildă producția, distribuția și consumul avuțiilor – în care se alătură elemente desperecheate și discontinue, articulate potrivit unor modele încrucișate, fără coeziune de origine și de structură. Din această pricină, astfel de activități se află în cele din urmă în imposibilitatea de a inventa forme cu adevărat noi de producție și de distribuție, se văd împiedicate să înțeleagă legile economiei liberale și să le întrupeze în instituții. Cel de-al doilea chip al modernității ar fi cel politic, sau, mai bine spus, cel al discursurilor și practicilor politice, al formelor luate de politică, al alegerii obiectului pe care aceasta și-l atribuie în exclusivitate și al metodelor pe care i le aplică.

Aceste două dimensiuni, ce dau profunzime timpului modernității, stabilesc între ele un fel de pantă, politica nutriend în mod constant ambiția de a fonda prezentul și de a anticipa viitorul, obligat să-și caute în trecut propriul fundament și justificarea ultimă. Nu este deci de mirare că acest viitor, atârnat de istorii care nu-i sunt subordonate, este finalmente abandonat. Astfel, de-a lungul celui de-al XIX-lea veac, politica capătă, la români, forma unei anticipări a trecutului. Valorile imaginare cu care acesta este investit, aureola mitică care începe să învăluie conștiința istoriei naționale, curiozitatea pentru urmele întemeietoare pe care înaintașii le-au lăsat în folosul urmașilor, toate acestea evidențiază faptul că, intrați în vârsta liberală, românii s-au trezit despuiți de istorie și s-au pornit imediat să caute, în adâncul memoriei lor colective și printre toate monumentele și documentele ce le stăteau la îndemână, o istoricitate care s-a dovedit ambiguă. De altfel, de îndată ce s-a cazat la nivelul discursului politic, istoria însăși a devenit mai puțin o memorie colectivă sau erudită a oamenilor și faptelor din trecut, cât lectura unui prezent fondator al modernității și, cu acest titlu, un fel de viitor răsturnat dialectic. Titu Maiorescu însuși își rostește discursurile parlamentare cu fața spre trecut: el nu face politică, ci „istorie contemporană”⁵¹.

Căci elita românească se va deprinde, de acum înainte, să gândească viitorul în termeni de întoarcere la trecut și nu ca pe o devenire, o dezvoltare, o invenție și o nouitate. Eșecul Revoluției din 1848 devine istorie. Când scrie în 1850 *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, exilatul Nicolae Bălcescu face deja istorie contemporană, încercând să dea revoluției un trecut de care aceasta fusese lipsită. Vulgata istoriografică românească a secolului XX îl socotește pe Voievodul Mihai drept un erou unificator al națiunii etnice și un herald al formării României Mari la 1918. Pentru Bălcescu, principele de la 1600 era însă mai degrabă un erou liberal retrospectiv care, „prin el însuși”, prin voința și eforturile proprii, a încercat să fondeze o comunitate politică din elementele disparate și conflictuale pe care i le puteau pune la dispoziție dominația puterilor străine, orizontul limitat al intereselor stării boierești și precaritatea resurselor economice ale țării. Istoria națională încetează prin urmare să mai fie un fond de tradiții ce polemizează cu formele liberale, pentru a deveni o expresie a viitorului națiunii politice condamnată să recurgă la vocabularul trecutului. Sensul atribuit acestei istorii

⁵¹ Titu Maiorescu, *Precevăntare la Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1994, p. 9.

devine, la rândul său, un instrument de clasificare politică a puterii, materialul primordial din care se elaborează strategiile politice de acces la putere. Cu alte cuvinte, după 1848, timpul istoric nu se putea conjuga cu adevărat decât la prezent și numai în măsura în care era convocat la timpul prezent⁵². Evocarea din ce în ce mai sistematică a istoriei în discursul modernizator al elitei se constituie într-un criteriu major de asociere și disociere partizană⁵³, a cărui intensitate duce, în final, la nașterea politicii democratice și la demiterea oligarhiei parlamentare ce conducea țara din 1866. Prietenii și dușmanii vor fi identificați, de acum înainte, în funcție de atitudinea adoptată față de viitorul istoriei naționale.

Având drept teme obligatorii Regulamentele Organice, Revoluția de la 1848 și guvernarea autoritară lui a Cuza, lectura istorică a prezentului practică de oligarhia parlamentară care a pus bazele modernității nu a fost, probabil, decât un procedeu prin care politica liberală a amânat confruntarea cu o dilemă fundamentală: cum s-ar putea instala un stat modern, inspirat de modelul liberal, într-o societate care nu este populată de liberali și care nici măcar nu a cunoscut exercițiul constant și generalizat al drepturilor individuale? Sau, reformulând întrebarea, este oare statul capabil, prin intermediul sistemului său de drept pozitiv, să producă cetățeni liberi? Optimismul constituțional al liberalilor, alimentat de mesianismul democratic restrâns al lui Nicolae Bălcescu și Simion Bărnuțiu, își luase obiceiul de a trata reprezentarea politică din perspectiva dreptului natural, ca pe o formă de libertate animată de vocația extinderii prin acte succesive de voință ale administratorului „legii libertății”, statul liberal. Facțiunile liberale, radicale și moderate, au fost însă într-atât de tulburate de tentația regimului anti-parlamentar al lui Alexandru Ioan Cuza de a face ca majoritatea rurală să „împărtașească societatea” politică prin „întrebuințarea” largă a drepturilor civile, sociale și politice încât au abandonat, după 1866, orice referință la sufragiul universal, al cărui principiu îl incluseră – prin vocea lui Nicolae Bălcescu⁵⁴, inspirată la rândul ei de programul revoluționar francez din februarie 1848 – în patrimoniul lor teoretic în circumstanțele favorabile democrației ale Revoluției din 1848. Liberalii români nu se deosebesc în această privință de cei germani care, în ciuda pozițiilor radicale adoptate în dieta de la Frankfurt, se arată ulterior extrem de rezervați față de generalizarea votului universal în imperiu prin decizia conservatorului Bismarck⁵⁵.

Deloc surprinzător, unul dintre cei mai radicali revoluționari de la 1848, Constantin A. Rosetti propune, după treizeci și cinci de ani, un proiect de lege de constituire a unui colegiu electoral unic al tuturor știutorilor de carte, dar numai 35 din cei 132 de deputați liberali sprijină această inițiativă⁵⁶. Guvernul Național-Liberal, condus de un alt revoluționar radical, Ion C. Brătianu, se mulțumește, peste un an, să redeseneze colegiile electorale, sporind aproape insensibil ponderea voturilor indirecte ale țărănimii. C. A. Rosetti părăsește atunci un partid care transforma un ideal al revoluției într-o „iluzie fără adevăr”, și al cărui șef istoric respinsese, în ședința Adunării Deputaților din 12 ianuarie 1880, acuzațiile de radicalism ale opoziției de dreapta prin formula „și eu sunt conservator”⁵⁷. Paradoxal, tocmai un liberal moderat, fost membru

⁵² V. Bernard Lepetit, *Le present de l'histoire*, in idem (ed.), *Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Paris, Albin Michel, 1995, p. 296-298.

⁵³ Utilizez definiția dată *politicului* de Carl Schmitt, *Der Begriff der Politischen*, 6. Auflage, Berlin, Duncker & Humblot, 1996, p. 38.

⁵⁴ Nicolae Bălcescu, *Correspondență*, în *Opere*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1964, p. 548.

⁵⁵ Alan S. Kahan, *op. cit.*, p. 94-102, 141-143.

⁵⁶ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 230.

⁵⁷ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 239.

al guvernului format la 11 februarie 1866 cu misiunea de a lichida regimul principelui Cuza, este cel care, preluând conducerea partidului în 1892, afirmă, în programul său prezidențial, că întărirea statului reprezentativ prin asigurarea domniei legii urmează să ducă în viitor la sufragiul universal cu reprezentare proporțională, care este un „ideal” inseparabil de istoria liberalismului românesc⁵⁸. Congresul Național-Liberal din 1906 nu mai vorbește însă decât despre lărgirea dreptului de vot⁵⁹, iar cel din 1913 doar despre „colegiul unic al știutorilor de carte”⁶⁰, pe care partidul i-l refuzase cu treizeci de ani în urmă lui C. A. Rosetti. Un an mai târziu, Ionel I. C. Brătianu declară că, din patriotism, având în vedere situația internațională, reformele politice, în primul rând cea electorală, trebuie amânate⁶¹. Națiunea ca subiect de drept internațional are deci prioritate asupra națiunii ca o comunitate de cetățeni. Așa cum a postulat deja Stein Rokkan, ori de câte ori un stat își consideră amenințată independența, guvernul respectivului stat încetinește ritmul democratizării⁶².

Abia în martie 1917, aflat în Petrogradul revoluționar în vizită oficială ca președinte al Consiliului de Miniștri, Brătianu anunță public hotărârea ireversibilă a liberalilor de a introduce votul universal și de a proceda la reforma agrară imediat după terminarea războiului⁶³. În fața prăbușirii autocratismului rusesc și a oligarhiei birocratice și militare care-i legitimase dănuirea dincolo de orice raționalitate politică, liberalii români înțeleg că singura cale de a evita o punere în cauză revoluționară a gestiunii modernizării, pe care și-o asumaseră începând cu 1848, este să se auto-demită de la comanda statului român și să accepte refondarea regimului reprezentativ pe temeliiile sufragiului universal, singura soluție echitabilă și democratică la finalul unei conflagrații al cărei greu îl dusesse țărănimea chemată sub arme. La alegerile din 2-6 noiembrie 1919, pe care le organizează în fapt printr-un interpus (generalul Arthur Văitoianu, șef al unui guvern cripto-liberal), dar în care pentru prima oară toți țărani sunt alegători direcți, Partidul Național-Liberal obține, în Regat și în Basarabia, doar 21,38% din voturi, de două ori mai puțin decât nou creatul Partid Țărănesc, care se apropie de majoritatea absolută a sufragiilor (46,30%)⁶⁴, în calitate de întrupare politică naturală a națiunii sociale.

La sfârșitul Marelui Război, oligarhia parlamentară liberală s-a lăsat așadar, integral consumată de experiența unui prezent satisfăcut de acoperișul pus în 1866 statului român și neinteresat să pună temeliiile unei națiuni, definită prin universalitatea drepturilor și libertăților individuale. Pentru ca să apară o reflecție de tip democratic asupra reprezentării a fost necesar, mai întâi, ca vechile stări de echilibru social să se rupă sub greutatea procesului de raționalizare liberală a actelor de guvernare. A fost nevoie, în al doilea rând, de noile norme pe care climatul revoluționar, de la începutul scurtului secol XX, le-a impus elitelor liberale pentru ca propriul lor trecut revoluționar să se constituie în principiu al viitorului. Iar acest trecut fondator este, pentru liberali, Revoluția de la 1848 rețrăită prin analogie în prezentul Revoluției ruse din februarie 1917.

⁵⁸ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 278.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 343.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 358-361.

⁶¹ *Ibidem*, p. 366.

⁶² Peter Flora (ed.), *op. cit.*, p. 249.

⁶³ Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 368.

⁶⁴ Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002, p. 133.